

НАЙДАВНІШЕ ДАТОВАНЕ КИРИЛИЧНЕ ГРАФІТІ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ: НОВА ЗНАХІДКА

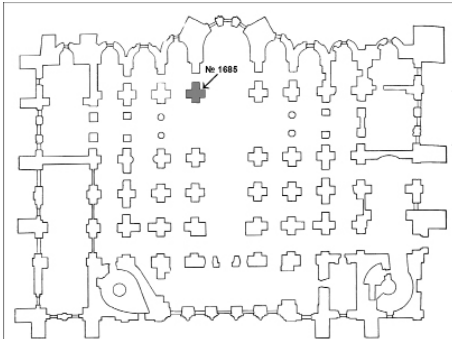

Рис. 1. План першого поверху Софії Київської (за С. Висоцьким) з позначенням місця розташування найдавнішого датованого графіті.

Під час підготовки до друку цієї збірки „Софійських читань” в головному вівтарі Софійського собору було виявлене найдавніше на сьогодні датоване графіті. Зважаючи на суттєве значення цієї епіграфічної пам’ятки для вирішення проблеми датування Софії Київської, чому присвячена вміщена у збірці стаття Н. Нікітенко та В. Корнієнка, вважаємо за доцільне зробити тут коротке повідомлення про нововиявлене графіті.

Запис знаходиться у північно-східному куті віми головного вівтаря, на східній грані південної лопатки першого північного хрещатого стовпа, на фресці з образом невідомої святої (рис. 1). Стан збереження поверхні тиньку відносно непоганий, незважаючи на дрібні пошкодження вибоями та подряпинами, а також слабо розчищені від пізнішої фарби та шпаклівки місця. Означений напис видряпаний на висоті близько 1,7 м від рівня підлоги, практично у самому куті, що його утворюють південна та східна лопатки стовпа. Графіті надано порядковий номер 1684 (рис. 2).

Дворядковий запис зберігся фрагментарно. У верхньому рядку впевнено читаємо літери **Ѣ**, **Ѡ** та **к**, а також пошкоджений знак перед ними, що скидається на **Ѣ** з нахилоною щоглою та округлою петлею. В нижньому бачимо добре збережену **Ѣ**, перед якою помітний знак, схожий на дві щогли (вибій частини стародавнього тиньку створив між ними щось на кшталт дугоподібної перемички, внаслідок чого літеру за фотографією можемо сприйняти за **м**, проте жодних слідів перемички між щоглами простежити не вдається), а на деякій відстані — літери **х** та **п**: перша ідентифікується не зовсім впевнено, позаяк тиньк у цьому місці слабо розчищений від пізніших нашарувань, а прорізи другої були занадто ретельно розчищені від шпаклівки, через що стали вдвічі ширшими. Відтак повна реконструкція тексту запису унеможливлена через погану збереженість графіті, проте окремі його частини можуть бути відновлені.

Так, у верхньому рядку три доброзбережені знаки є датою, що складалася з чотирьох літер, однак остання, яка позначає одиниці, не збереглася: в місці її ймовірного розташування знаходиться зашпакльована вибоїна. Відповідно, дата може бути прочитана як **ѢѠкѢ** — **Ѡ**, тобто 652 (1–9); відтак крайні можливі межі вказаного у записі року можуть коливатись від 1012-го по 1021-й рік. Титла над літерами відсутні, натомість літера **Ѣ** має позначення тисяч. Розташована перед записом року пошкоджена літера має бути визначена як **Ѣ**, перекладина якої не збереглася; вона є складовою слова **лѢТО**, записаного у вигляді перших двох літер **лѢ** та виносного **т** над ними. Приклад такого скорочення можемо бачити на цій же фресці, де С. Висоцьким виявлено запис № 52 з вказівкою 6793-

го р. [Высоцкий 1966, с. 96–97, табл. LI; LII]. До речі, в цьому великому записі можемо спостерігати різні форми написання одних й тих самих літер: це явище притаманне багатьом записам й було обумовлене, вочевидь, складністю видряпування літер по тиньку. Відтак стають зрозумілими причини розбіжності між формою написання літер **ѣ** у верхньому та нижньому рядках нашого графіті. В обох випадках їх палеографічні ознаки, як і інших складових графіті, відповідають одинадцятому століттю. Деякі заперечення може викликати лише ІС-подібна форма літери **к** в даті, яка, згідно спостережень А. Залізняка над палеографією новгородських берестяних грамот, з'являється з першої чверті XII ст. [Янин, Зализняк 2000, с. 172–173]. Однак варто зауважити, що в деяких випадках палеографічні характеристики окремих літер на матеріалах новгородських берестяних грамот значно омолоджуються, підтвердження чому ми неодноразово зустрічали в графіті Софії Київської. З метою уникнення нарікань з боку опонентів для підтвердження цієї тези нами обрано незалежний матеріал, а саме — напис на пірофілітовому біконічному пряслиці, виявленому в 1996 р. у Вишгороді [Орлов, Козюба 2008]. Автори публікації відмітили невідповідність між співвідношенням датування часу потрапляння пряслиця до землі з часом побутування палеографічних ознак деяких літер. Так, за стратиграфією верхньою хронологічною межею археологізації пряслиця є остання чверть XI ст., однак для літер **ѧ** (без перекладини) та **ѣ** (петля з двома заломами) нижньою хронологічною межею палеографічних ознак є, відповідно, друга чверть XII ст. та друга чверть XIII ст. [Янин, Зализняк 2000, с. 204–205, 216–217; Орлов, Козюба 2008, с. 35, 38]. Отже, як бачимо, таку палеографічну ознаку, як ІС-подібна форма **к**, цілком припустимо віднести до XI ст., вочевидь, ми маємо ранню форму подібного її написання.

Враховуючи наведені вище зауваження, найімовірнішим буде визнати, що час нанесення цього запису на фреску охоплює період приблизно з 1018-го по 1021-й рр. Відтак, наразі це найбільш ранній датований кириличний текст, який слугує додатковим й доволі вагомим аргументом на користь раннього датування Софії Київської, що його розглянуто у вміщеній в цьому збірнику статті Н. Нікітенко та В. Корнієнка.

Література:

- Высоцкий С.А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI — XIV вв. Выпуск I. К., 1966.
- Орлов Р.А., Козюба В.К. Нова знахідка пряслиця з графіті з Вишгорода // Археологія. 2008. № 3.
- Янин В.Л., Зализняк А.А. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1990–1996 гг.). Палеография берестяных грамот и их внестратиграфическое датирование. М. 2000.

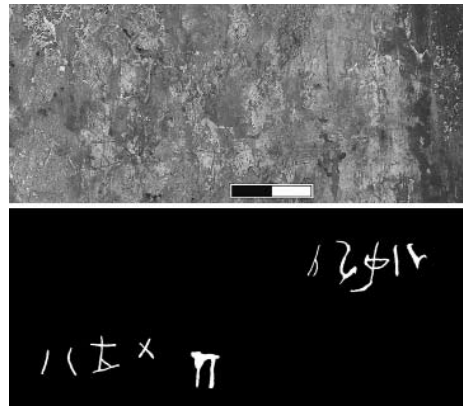

Рис. 2. Фото та прорис графіті № 1684.